

ŞİFÂ-İ ŞERİF'İN TEFSİR İLMİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet Selim AYDAY*

Öz

Bu çalışmada, Kâdî İyâz'ın *eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukuki'l-Mustafâ* adlı eseri tefsir ilmi çerçevesinde ele alınıp değerlendirilecektir. Kâdî İyâz bu eserini Müslümanların Hz. Peygamber'e duyması gereken muhabbeti arttırmak üzere yazmıştır. Daha çok *Şifâ-i Şerîf* şeklinde şöhret bulan eser, dört bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerde Hz. Peygamber'in maddî ve manevî güzellikleri, masumiyeti, Allah katındaki değeri, mucizeleri, Hz. Peygamber'e itaatin gereği ve ona dil uzatanlara verilmesi gereken cezalar ele alınmaktadır. Bu açılardan kitap, bir siyer veya şemâil türünden bir eser olarak düşünülmüştür. Ancak Kâdî İyâz konuları işlerken genellikle âyetlerle başlamakta ve müfessirlerin âyete dair görüşlerini mutlaka zikretmektedir. Genellikle Taberî, Semerkandî ve Maverdî'nin isimlerini zikrederek müfessirlerin görüşlerini aktardığı gibi pek çok kere "ehl-i tefsir demiştir", "bazı müfessirler şöyle demiştir", "müfessirlerin çoğu bu görüştedir", "ehl-i tefsir bu konuda ihtilaf etmiştir", "müfessirlerin geneli böyle söylemiştir" diyerek görüşler de aktarmıştır. Bundan başka *Şifâ-i Şerîf*, Hz. Peygamber'e ve sahabeye yönelik Müslümanların tavırlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili pek çok hüküm içermektedir. Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'i ve ashabını sevmenin ve onları sevmeyenlerden buğz etmenin farz olduğu hükmünü âyetlere dayanarak ortaya koymaktadır. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, eserin tefsir ilmi açısından da değerlendirilmesinin faydalı olacağı kanaati hasıl olmuştur. Çalışma yapılırken eser baştan sona taranmış Kâdî İyâz'ın hangi tefsir kaynaklarından istifade ettiği tespit edilmiştir. Gerekli durumlarda, *eş-Şifâ*'nın en önemli şerhlerinden biri olarak kabul edilen Ali el-Kârî'nin Arapça *Şerhu's-Şifâ*'sına; M. Yaşar Kandemir'in Türkçe *Şifâ-i Şerîf Şerh*'ine de müracaat edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Rivayet Tefsiri, Konulu Tefsir, Kâdî İyâz, Şifâ-i Şerîf.

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 15.05.2023, Accepted / Kabul Tarihi: 05.06.2023

DOI: <https://doi.org/10.58852/dicd.1297220>

* Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı/Asst. Prof., Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Van/Turkey. selimayday@hotmail.com ORCID ID: 0000-0002-3506-8051

EVALUATION OF SHIFĀ-I SHARĪF IN TERMS OF THE SCIENCE OF TAFSĪR

Abstract

In this study, the work of Qādī Iyāz named *al-Shifā bi-ta'rifī huquq al-Mustafā* will be discussed and evaluated within the framework of the science of tafsīr. Qādī Iyāz wrote this work to increase the love that Muslims should feel for our Prophet. The work, which is mostly known as *Shifā-i Sharīf*, consists of four parts. In these chapters, the material and spiritual beauties of the Prophet, his innocence, his value in the sight of Allah, his miracles, the obedience to the Prophet and the punishments that should be given to those who insult him are discussed. In these respects, the work is considered as a work of the type of siyer or shamāil. However, Qādī Iyāz usually starts with verses while he is dealing with the subjects and he definitely mentions the opinions of the commentators of the Qur'ān on the verse. Generally, by mentioning the names of Tabarī, Samarkandī and Mawardī, he conveyed the views of the commentators, and many times “the people of tafsīr said”, “some commentators said”, “most of the commentators are of this opinion”, “the people of tafsīr disagreed on this issue”, He also expressed his views by saying, “The general commentators have said so”. In addition, *Shifā-i Sharīf* contains many provisions about how Muslims should behave towards the Prophet and his companions. Qādī Iyāz reveals the conclusion that it is obligatory to love the Prophet and his Companions and to hate those who do not love them, based on the verses. Considering all these, it was concluded that it would be beneficial to evaluate the work in terms of tafsir. During the study, the work was scanned from beginning to end and it was determined which tafsīr sources Qādī Iyāz used. When needed, the Arabic *Sharh al-Shifā* of Ali al-Qārī, which is considered one of the most important commentaries of *Shifā*, was consulted. In the same way, the Turkish *Shifā-i Sharīf Commentary* of M. Yaşar Kandemir was also consulted.

Keywords: Tafsīr, Narrative Tafsīr, Thematic Tafsīr, Qādī Iyāz, Shifā-i Sharīf.

GİRİŞ

İslâm'ın ilk asırlarından itibaren çeşitli konularla ilgili eserler telif edilmeye başlanmış, hangi alana dair olursa olsun bu eserlerde dile getirilen görüşlere Kur'an veya hadisten delil getirilmeye çalışılmıştır. Örneğin dil ilimleri alanında kaleme alınan eserlerde dahi nahiv kuralları anlatılırken âyetlerden iktibaslar yapılmıştır. Diğer bir ifadeyle, Kur'an âyetleri tefsir edilirden bazı kelime tahlilleri için şiirle istişhâd yapıldığı gibi sarf ve nahiv konuları ele alınırken âyetlerden şevâhid getirilmiştir. Hatta Büyük dil bilgini Sibeveyh'in (öl. 180/796) dil kaideleri için Kur'an'dan 300 âyeti şahit olarak getirdiği tespit edilmiştir.¹ Kısacası İslâm bilimleri ile uğraşan âlimler, eserlerinde dile

¹ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Fecr Yayınları, 2005), 215.

getirdikleri görüşler için mutlaka Kur'an'a dayanmaya çalışmışlardır. Bu yaklaşım aynı zamanda görüşlerinin meşruiyetini sağlamaya yönelik bir çaba olarak da değerlendirilebilir. Kâdî İyâz'ın (öl. 544/1149) Hz. Peygamber'i anlattığı *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eserde de konu ile ilgili pek çok âyetin delil olarak getirildiği görülmektedir.

Tarih boyunca büyük bir hüsnü kabule mazhar olmuş olan *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eser daha çok *Şifâ-i Şerîf* şeklinde şöhret bulmuştur. Eser, genel olarak Hz. Peygamber'i konu edinmiştir. Bu açıdan siyer alanında bir eser şeklinde telakki edildiği gibi 1800'den fazla rivayeti ihtiva etmesi bakımından bir hadis kitabı olarak da değerlendirilmiştir.² Bu çalışmada tefsir ilmi ile ilişkilendirerek eseri ele almamızın sebebi, Kâdî İyâz'ın hemen hemen her konuya âyetlerle giriş yapması ve müfessirlerin konu ile ilgili görüşlerini aktarmasıdır. Örneğin Kâdî İyâz, birinci bölümün başında Hz. Peygamber'in ahlâkî güzelliklerinden bahseden ve onun şan ve şerefini ortaya koyan pek çok âyet olduğunu dile getirmekte ve bunların manası açık olanlarla konuyu ele alacağını ifade etmektedir.³ Bu metodu eser boyunca müşahede edilmektedir. Abduh Ali Kûşek'in tahkiki ile basılan *eş-Şifâ'nın* fihristinde toplamda 727 âyetin konularla ilişkilendirildiği görülmektedir.

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'i her yönüyle ele aldığı bu eserin birinci bölümünde Hz. Peygamber'in maddî ve manevî güzellikleri ile Allah katındaki yeri ve mucizelerini; ikinci bölümünde Hz. Peygamber'e itaat etmenin gereğini; üçüncü bölümünde Hz. Peygamber'de bulunması ve bulunmaması gereken özellikleri ile onun masumiyetini ele almıştır. Her bir bölümü çeşitli bâb ve fasıllara ayıran Kâdî İyâz çalışmasının birinci bölümünün dördüncü bâbını tamamen Hz. Peygamber'e verilen mucizelere ayırmıştır. Hz. Peygamber'in hem Kur'an'da hem de siyer ve megâzî türü eserlerde zikredilen pek çok mucizesinin olduğunu söyledikten sonra en büyük ve yaşayan mucizesinin Kur'an olduğunu örneklerle ortaya koymaktadır. Kur'an'ın mucize oluşunu çeşitli başlıklar altında ele alan Kâdî İyâz,⁴ Kur'an'a karşılık vermek isteyenlerin hangi âyetleri duyduklarında iman ettiklerine dair örnekler de sunmaktadır.⁵

Kanaatimizce bu eser, Hz. Peygamber'i her yönüyle ele alıp âyetlerle konuyu işlediği için konulu tefsirin bir örneği olarak da ele alınabilir. Bu açıdan düşünüldüğünde *eş-Şifâ*'da Kâdî İyâz'ın âyetleri konuyla nasıl ilişkilendirdiğini anlamak, hangi tefsirlerden istifade ettiğini ortaya koymak, müfessirlerin görüşleri arasında tercihte

² Ahmet Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015), 54-56.

³ Ebü'l-Fazl el-Yahsübî Kâdî İyâz, *eş-Şifâ bi ta'rîfi-hukûki'l-Mustafa*, thk. Abduh Ali Kûşek (Dubai: Vahdetü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2013), 55.

⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 307-343.

⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 335-337.

bulunurken neleri göz önünde bulundurduğunu tespit etmek son derece önem arz etmektedir.

Kâdî İyâz'ın tefsirciliği ile eş-Şifâ'nın tefsir ilmi bakımından incelendiği Arapça birkaç çalışma bulunmaktadır.⁶ Öte yandan Türkçe'de eş-Şifâ'nın çeşitli açılardan konu edinildiği pek çok çalışma olmasına rağmen tefsir ilmi açısından ele alındığı herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Bu nedenlerle, asırlardır okunmakta olan, hatta Osmanlı coğrafyasında, okunmasıyla ilgili olarak çeşitli geleneklerin oluştuğu bu eserin tefsir ilmi açısından ele almanın faydalı olacağı kanaatini taşıdığımızdan konuyu bir makale sınırları içinde de olsa ele almaya karar verdik. Asıl konuya geçmeden önce Kâdî İyâz'ın hayatından kısaca bahsetmenin, onun düşüncelerini daha iyi değerlendirmemize katkı yapacağını mülahaza ettiğimiz için evvela hayatı ve ilmî kişiliği hakkında bilgiler verdik.

1. Kâdî İyâz'ın Hayatı

Asıl adı Ebü'l-Fadl İyâz b. Musâ b. İyâz b. Amr b. Musâ b. İyâz b. Muhammed b. Musâ b. İyâz el-Yahsübî es-Sebtî'dir (öl. 544/1149). Hicri 476 yılında Fas'ın kuzeyinde yer alan Sebte'de doğmuş, 544 yılında da Fas'ın Merakeş şehrinde vefat etmiştir.⁷ Ataları Endülüs'ten Fas'a göç etmiştir.⁸ Hadis, Dil ve Edebiyat, eyyâmü'l-arab, nesep ilmi alanlarında zamanının imamı olduğu rivayet edilmektedir.⁹ Kâdî İyâz'ın, Bağdat, Şam, Mısır gibi ilim merkezlerine ilmi seyahatler yapmadığı ancak buralardan Endülüs'e gelen âlimlerden çokça istifade ettiği de rivayet edilmektedir.¹⁰

Kâdî İyâz, sika, verâ sahibi, zâhid, âbid, inancı sağlam ve bid'atlerden uzak biri olarak tanımlanmıştır.¹¹ Aynı zamanda yumuşak huylu ama zaaf göstermeyen, hakkın çetin bir savunucusu, tevazu sahibi ve Allah'tan haşyet duyan bir zat olarak bilinmiştir. Uzun süre, doğduğu yer olan Sebte'de olmak üzere, Gırnata ve Kurtuba'da kadılık görevini ifâ etmiştir.¹² O, kadılık görevi esnasında adeta halk ile idareciler arasında bir köprü vazifesini görmüştür.¹³ Hayatının son yıllarında, Murâbit ve Muvahhid Hânedânlıkları arasındaki fikrî, siyasî ve askerî çekişmeler esnasında, toplumsal sorunlar

⁶ Hasan Verâkili'nin Arapça olarak yazdığı "Kâdî İyâz müfessiran" eseri ile birlikte yine Arapça "Cuhûdü'l-Kâdî İyâz fi't-tefsîr", "Akvâlü'l-Kâdî İyâz fi't-tefsîr 'arden ve dirâseten", "Tefsîrü'l-Kâdî İyâz el-fikhî", "el-Kâdî İyâz müfessiren min hilâli kitâbihi eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ" şeklinde çalışmalar da bulunmaktadır. Ancak tüm uğraşlarımıza rağmen hem Türkiye'deki kütüphane kataloglarında bu eserlere rastlayamadık, hem de internet ortamında PDF şeklinde de olsa bu çalışmalarını elde edemedik.

⁷ Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru Sadr, 1978), 3/483-485.

⁸ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaut, Me'mûn es-Sâgırcı (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985), 20/213.

⁹ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, 3/483-485.

¹⁰ Akif Köten, "Kadî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 270.

¹¹ Taşköprizâde Ahmed Efendi, *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 2/131.

¹² ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 20/214.

¹³ Köten, "Kadî İyâz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri", 271.

ile ilgili inisiyatif alan ve bu bakımdan öne çıkan bir kişilik olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴ Onunla istişare edilmesi onun saygınlığının ve ilmi ehliyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir.¹⁵ Bid'at ve hurafelerden uzak ve zâhidane bir hayat yaşadığı, İslâmî konularda taviz vermediği rivayet edilmekte; mütevazı kişiliğinin yanında zekâsı, hazır cevaplılığı, etkileyici konuşması ve Mağrip hattını güzel yazmasıyla da anılmaktadır.¹⁶ Kâdî İyâz'ın oğlu Ebû Abdullah Muhammed, babası hakkında *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz* isimli bir biyografi kitabı yazmış ve bu kitapta babasının pek çok şiiirini aktarmıştır. Bu aynı zamanda onun bir şair olduğunu da göstermektedir.¹⁷ Döneminin edip, şair ve kâtibi olan Feth b. Hâkân el-Kaysî'ye (öl. 529/1135), meclisine sarhoş geldiği için hadd uygulamaktan çekinmemiştir.¹⁸ Hakkında pek çok menkıbe anlatılan Kâdî İyâz'ın, *Şifâ* adlı eserini te'lif ederken, dostları tarafından rüyada Hz. Peygamber'in onun suretinde görüldüğü şeklinde anlatılar bulunmaktadır.¹⁹

Kâdî İyâz, kâdılık görevinin yanı sıra eser te'lifi ile de ilgilenmiş, özellikle hadis alanında pek çok eser kaleme almıştır. *el-İkmâl fi şerhi kitâbi Müslim*, *el-Mu'lim fi şerhi Müslim* ve *Meşârikü'l-envâr* bunlardan sadece bir kaçıdır. İlim talebi için Endülüs'e gitmiş ve Kurtuba'da pek çok âlimden hadis alıp onları kaydetmiştir.²⁰ Şüphesiz ki onun en önemli eseri *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ* adlı eseridir.

2. Şifâ-i Şerîf'in Yazılış Amacı ve Önemi

Eserin tam adı *eş-Şifâ bi ta'rîfi hukûki'l-Mustafâ*'dır. Buna rağmen özellikle de Osmanlı'dan günümüze *Şifâ-i Şerîf* olarak şöhret kazanmıştır.²¹ Kâdî İyâz'ın bizzat kendisinin ifade ettiği gibi bu eser gelen ısrarlı talepler üzerine kaleme alınmıştır. Bu taleplerin dönemin siyasî, sosyal ve kültürel durumu ile ilgili olduğu ifade edilmektedir. Zira Hıristiyan, Yahudi ve Müslümanların bir arada yaşadığı yer ve zamanda Hz. Peygamber'e gösterilmesi gereken hürmet konusunda Müslümanlarda bir gevşeklik sezilmiş ve buna yönelik bir tedbir alınması ihtiyacı duyulmuştur.²² İşte bu ihtiyacın bir sonucu olarak *eş-Şifâ* gibi bir eser kaleme alınmıştır. Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'e gösterilmesi gereken ihtiramın nasıl olması gerektiğini ve bu ihtiramı göstermeyene nelerin gerekli olduğunu bildiren bir eser ihtiyacının sürekli dile getirildiğini ifade etmektedir. O, bu ihtiyacı karşılamak için te'lif edilecek olan eserin belli başlı usulle kaleme alınması gerektiğini söyledikten sonra kendisinin yazacağı bu kitabının hangi

¹⁴ Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*, 20.

¹⁵ Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*, 22.

¹⁶ M. Yaşar Kandemir, "Kâdî İyâz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/116.

¹⁷ Ebû Abdullah Muhammed, *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*, thk. Muhammed b. Şerife (Mağrip: Vezâretü'l-Evkâfi ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 1982), 97-105.

¹⁸ Ebû Abdullah Muhammed, *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*, 112.

¹⁹ Ebû Abdullah Muhammed, *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*, 113-114.

²⁰ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'iz-zamân*, 3/483-485.

²¹ Murat Gökalp, "Şifâ-i Şerîf Literatürü", *İstem Dergisi* 7/14 (2009), 354.

²² Gökalp, "Şifâ-i Şerîf Literatürü", 354.

kısım, fasıl ve bâplara ayrıldığını ve hangi bölümde neyi işlediğini detaylı izah etmektedir.²³ Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in mucizelerini anlattığı bölümün başında kitabını te'lif amacından bir kez daha söz etmektedir. O, kitabını Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr eden ve mucizelerine dil uzatanlar için yazmadığını ifade etmektedir. Aksine eserini, Hz. Peygamber'e inanan, onun davetine icabet eden ve onun nübüvvetini tasdik edenler için te'lif ettiğini, bununla da müminlerin imanlarının kuvvetlenmesini ve Hz. Peygamber'e olan muhabbetlerinin artmasını amaçladığını söylemektedir.²⁴

Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*'da genellikle önce konu ile ilgili âyetleri verdikten sonra bunu hadislerle desteklemektedir. Eserini te'lif maksadını anlatırken de âyet ve hadisten delil getirmektedir. O, her ne kadar kitabını, Hz. Peygamber'in nübüvvetini inkâr eden ve mucizelerine dil uzatanlar için yazmadığını ifade etse de eserini te'lif etmesinin bir diğer sebebini "...Kendilerine kitap verilenler kesin bilgi edinsinler, inananların da imanı artsın..."²⁵ âyetiyle açıklamaktadır. Buradan hareketle onun gayri müslimleri de hedef kitle olarak düşündüğü ileri sürülebilir. Zira o, Âl-i İmrân sûresi "*Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu insanlara mutlaka açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diye sağlam söz almıştı...*"²⁶ âyetine dayanarak Hz. Peygamber'in mutlaka anlatılması gereği üzerinde de durmaktadır. Yine o, "Bir kimseye bildiği bir soru sorulduğunda cevap vermezse, kıyâmet gününde ağzına ateşten bir gem vurulur."²⁷ hadisini de kitabını yazma gerekçelerinden biri olarak aktarmaktadır.²⁸

Kâtîp Çelebi kendi zamanına kadar *eş-Şifâ* gibi bir eserin te'lif edilmediğini ifade etmektedir.²⁹ Bu eser üzerine pek çok şerh, haşiye, ta'lik, ihtisar vb. türden çalışma yapılmıştır. Yapılan şerhlerin içinde Alî el-Kârî'nin *Şerhu's-Şifâ*'sı en çok okunan ve hüsnü kabule mazhar olmuş olan şerh olarak kabul edilir.³⁰ Bunun yanı sıra eser, pek çok defa Türkçe'ye de tercüme dirmiştir.³¹

Kâdî İyâz, Ebü Sa'd Abdülmelik b. Muhammed en-Nisâbü'rî'ye (ö. 406/1015) ait *Şerefü'l-Mustafâ* isimli eseri, *İhtisâru Kitâbi Şerefü'l-Mustafâ* ismiyle ihtisar etmiştir. Bu çalışma *Kitâbü's-Şifâ* için bir tür hazırlık niteliği taşıdığı ifade edilmiştir.³²

²³ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 46-52.

²⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 307-308.

²⁵ el-Müddessir 74/31.

²⁶ Âl-i İmrân 3/187.

²⁷ Ebü İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *el-Câmiü'l-kebîr*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996), "İlim", 3 (No. 2649).

²⁸ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 47-48.

²⁹ Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib Çelebi, *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, t.y), 2/1053.

³⁰ Ebü'l-Fazl el-Yahsübî Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, çev. Mehmet Yaşar Kandemir (İstanbul: Tahlil Yayınları, 2017), 37.

³¹ Gökalp, "Şifâ-i Şerîf Literatürü", 357-368.

³² Yılmaz, *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*, 37.

3. Kâdî İyâz'ın İstifade Ettiği Tefsir Kaynakları

Kâdî İyâz, konuları işlerken ilk önce ilgili âyetleri vermekte ardından genellikle müfessirlerin görüşlerine yer vermektedir. Bazen “ehl-i tefsir demiştir”, “bazı müfessirler şöyle demiştir”, “müfessirlerin çoğu bu görüştedir”, “ehl-i tefsir bu konuda ihtilaf etmiştir”, “müfessirlerin geneli böyle söylemiştir” diyerek görüşler aktardığı gibi “mutasavvıflar bu konuda şöyle demiştir” diyerek de bazı görüşler aktarmaktadır. Eser boyunca “kîle” (قيل) kaydıyla da âyetlerle ilgili görüşlerin aktarıldığı gözden kaçmamaktadır. Ancak Kâdî İyâz, pek çok kere sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînden pek çok ismi zikrederek çeşitli rivayetleri aktarmanın yanında doğrudan isim vererek de müfessirlerden alıntı yapmaktadır. Özellikle Ebü'l-Leys es-Semerkindî³³ (öl. 373/983) ve Maverdî'nin³⁴ (öl. 450/1058) bazen de Taberî'nin³⁵ (öl. 310/923) doğrudan ismini anarak bazı görüşleri aktarmaktadır. Kıraât farklılıklarına işaret ettiği durumlarda ise bazen “şöyle de okunmuştur” dediği gibi bazen de kıraât imamının veya okuyuşun kendisine nispet edildiği sahabe veya tâbiîn'in ismini zikrederek farklı kıraâti aktarmaktadır.

Daha çok rivâyet tefsirlerine başvurduğu görülen Kâdî İyâz'ın zaman zaman Hasan-ı Basrî (öl. 110/728), Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (öl. 283/896), Vâsıtî (öl. 320/932), Sülemî (öl. 412/1021) ve Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi İşârî tefsirde temayüz etmiş müelliflerin isimlerini de anmaktadır. Ancak bu isimlerin görüşlerini aktarırken başka kaynaklardan mı yoksa doğrudan bu mutasavvıfların adına te'lif olarak görünen eserlere mi müracaat edildiği tam olarak anlamak zor görünmektedir. Zira onun tefsire dair en çok istifade ettiği kaynakların başında gelen Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin vaaz, nasihat ve ilmihal türündeki eserleri sayesinde İslâm dünyasında tanındığı zikredilmiştir. Bu özelliğinin yanı sıra bu tefsir aynı zamanda tasavvufî yorumlar da içermektedir.³⁶ Dolayısıyla Kâdî İyâz'ın, mutasavvıfların görüşlerini doğrudan bu tefsirden almış olması da kuvvetle muhtemeldir.

Araştırmamız boyunca zaman zaman kaynaklarından örnekler verileceğinden, tekrara düşmemek için burada ayrıca örneklendirme yoluna gidilmemiştir.

4. Tefsir Yöntemi Açısından Şifâ-i Şerîf

Kur'an-ı Kerim'in ilk asırlardan bu yana tefsir edilmesi, zamanla birbirinden farklı tefsir çeşitlerinin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur. İlk asırlarda yöntem açısından rivayet ve dirayet şeklinde iki genel kategoriye ayrılan tefsirler, yorum yöntemlerinin

³³ Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîrû's-Semerkindî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993).

³⁴ Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Müessestü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, t.y).

³⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi' u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî (Kâhire: Dâru Hecc, 2001).

³⁶ İshak Yazıcı, “Semerkandî, Ebü'l-Leys”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/473.

gelişmesi ve farklı beklentilerin ortaya çıkmasıyla daha da çeşitlenmiştir. Ahkâm tefsirleri, mezhebi tefsirler, işârî tefsir, bilimsel tefsir gibi tefsir türleri buna örnek olarak verilebilir. Her bir tefsir çeşidinin yorum yöntemi bir diğerinden, müfessirin sahip olduğu niteliklere göre, farklılık arz edebilir. Rivayet tefsiri daha çok Hz. Peygamber ve selef-i sâlihinden gelen haberlere; dirayet tefsiri ise daha çok müfessirin bilgi birikimine dayanmaktadır. *Şifâ-i Şerif*, bir tefsir olmamasına rağmen konuları ele alış biçimi bakımından konulu tefsiri andırmaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi inceleme konusu yaptığımız eser Hz. Peygamber'i ele alması itibarıyla siyer ilmi alanında bir eser olarak telakki edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında müellifin daha çok rivayetlere dayanması beklenir. Ancak Kâdî İyâz, çoğunlukla konuyla ilgili ne kadar âyet varsa hepsini serdettikten sonra destekleyici mahiyette hadis veya selef-i sâlihinden gelen haberleri aktarmaktadır. Bazen de konu ile ilgili sadece hadislerin nakledildiği görülmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in mucizelerinden bahsettiği onun hayvanlarla konuşması, hastaları iyileştirmesi, yiyecek ve içeceklerin onun dokunması ile bereketlenmesi, gayba ait haberler vermesi ve dualarının karşılık bulması başlıklarının altında sadece hadislerin yer aldığı konuyla ilgili herhangi bir âyete yer vermediği görülmektedir.³⁷

eş-Şifâ bir çok yönüyle bir rivayet tefsirinin özelliklerini taşımaktadır. Örneğin Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in hilm, tahammül gücü, affı ve sabrı ile ilgili konuyu işlerken ilgili âyetleri aktardıktan sonra pek çok hadisle konuyu daha anlaşılır kılmaya gayret etmektedir. Ona göre Hz. Peygamber'in bu anılan vasıflara sahip olması Allah'ın onu te'dip etmesi ile mümkün olmuştur. Çünkü Allah *“Sen af yolunu tut, iyiliği emret, cahillerden yüz çevir.”*³⁸ buyurmuştur. Kâdî İyâz, zaman zaman kaynaklarının ismini vermekle birlikte pek çok kere “rivayet edilmiştir” (rüviye) şeklinde meçhul kalıbıyla da haberler aktarmaktadır. Yine böyle bir kayıt ile Hz. Peygamber'in bu âyetin te'vilini Hz. Cebrâil'e sorduğunu Hz. Cebrâil'in de “Ya Muhammed! Allah seninle ilişki kesene senin ilişkini sürdürmeni, senden bir şey esirgeyenden senin vermeni ve sana haksızlık edeni affetmeni emrediyor” dediğini aktarmaktadır. Konuyla ilgili *وَاصْبِرْ* *“Başına gelen musibetlere karşı sabırlı ol. Çünkü bunlar kesin olarak emredilmiş işlerdendir.”*³⁹ *“(Ey Muhammed!) O hâlde, yüksek azim sahibi peygamberlerin sabretmesi gibi sabret.”*⁴⁰ *وَلْيَعْفُوا وَيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ* *“Onlar affetsinler, vazgeçip iyi muamelede bulunsunlar. Allah'ın sizi*

³⁷ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 376-432.

³⁸ *Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*, çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), el-A'râf 7/199.

³⁹ Lokman 31/17.

⁴⁰ el-Ahkâf 46/35.

bağışlamasını arzu etmez misiniz? Allah, çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”⁴¹ وَلَمَنْ صَبَرَ وَغَفَرَ إِنَّ ذَلِكَ لَمِنْ الْأُمُورِ “Her kim de sabreder ve bağışlarsa, işte bu elbette azmedilecek işlerdendir.”⁴² âyetlerini aktaran Kâdî İyâz konunun anlaşılması için pek çok hadis aktarmaktadır. Aktarılan hadislerin ortak noktasının Hz. Peygamber’in karşılaştığı her olumsuz durumda af yolunu seçmesi ve kavmi için Allah’tan hidayet dilemesi olduğu görülmektedir.⁴³ Kâdî İyâz, sadece müfessirlerin görüşlerini aktarmakla yetinmez, gerekli gördüğü yerlerde farklı ilim dalları ile de irtibatlar kurarak mutasavvıf ve mütekelimlerin de görüşlerine yer vermektedir. O, Hz. Peygamber’in şefkat ve merhametini anlatırken Tevbe sûresinin لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَءُوفٌ رَحِيمٌ “Andolsun, size kendi içinizden öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü’minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”⁴⁴ âyetini delil olarak getirmektedir. Bazı âlimlere göre, âyette “Mü’minlere karşı çok şefkatli ve çok merhametlidir.” ifadelerinin, Allah’ın ona Esmâ-i hüsnâ’sından ikisini verdiğini göstermektedir. Kâdî İyâz bu bilgileri aktardıktan sonra muhtemelen konunun bir parça kelâm ilmini de ilgilendirmesi hasebiyle, kelâm âlimi Ebû Bekir İbn Fûrek’ten (öl. 406/1015) de buna benzer bir görüş nakledildiğini aktarmaktadır.⁴⁵

Kâdî İyâz’ın, konuları, şayet varsa mutlaka ilgili âyetlerle desteklemesi onun, Kur’an’ı Hz. Peygamber’in en büyük ve yaşayan mucizesi olarak telakki etmesinden kaynaklanmaktadır. Zira o, Ebû Hureyre’den (öl. 58/678) “Gönderilen her peygambere, insanların inandığı mucizeler verilmiştir. Allah’ın bana verdiği mucize ise Vahiy’dir (Kur’an-ı Kerim). İşte bu sebeple kıyamet gününde ümmeti en çok olan peygamber olmayı ümit ediyorum.” şeklinde bir hadis nakletmektedir.⁴⁶ Bu hadiste geçen vahyin, muhakkikler tarafından kıyamete kadar yaşayacak olan Kur’an-ı Kerim şeklinde yorumlandığını aktarmıştır.⁴⁷

Kâdî İyâz bazen, anlattığı konuyla ilgili zihinlere bazı istifhamları da beraberinde getirebilecek âyetleri çeşitli açılardan değerlendirmektedir. Bu yöntem, Zemahşerî’nin (öl. 538/1144) *Keşşâf* adlı tefsirindeki “şayet şöyle sorarsan şöyle cevap veririm” tarzındaki yöntemini andırmaktadır. Hz. Peygamber’in şeytandan korunduğuna dair ümmetin icmâ’ı olduğu ile ilgili başlığın altında, şayet وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا إِذَا تَمَنَّيَ الشَّيْطَانُ

⁴¹ en-Nûr 24/22.

⁴² eş-Şûrâ 42/43.

⁴³ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 147-154.

⁴⁴ et-Tevbe 9/128.

⁴⁵ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 166.

⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhü'l-Buhârî* (Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002), "Fedâilü'l-Kur'an", 66 (No. 4981); Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: y.y., 1374-75/1955-56), "Kitâbü'l-İmân", 70 (No. 152).

⁴⁷ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 220.

“Senden önce hiçbir resûl ve nebî göndermedik ki, bir şey temenni ettiği zaman, şeytan onun bu temennisine dair vesvese vermiş olmasın. Ama Allah, şeytanın vesvesesini giderir. Sonra Allah, âyetlerini sağlamlaştırır. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.”⁴⁸ âyetinin manâsı nedir, diye sorulsa? şeklinde bir soru sormakta ve cevabını vermektedir. Bu cevaba göre bu âyet ile ilgili çok şey söylenmiş bu söylenen şeylerin bir kısmı anlaşılabilir bir kısmı ise anlaşılması zordur. Kâdî İyâz'a göre müfessirlerin çoğu bu âyette yer alan “temennî”yi Kur'an okumak; “şeytanın ilkâ etmesi”ni insanı, Kur'an okurken dünyalık işlerle meşgul edip onun okuduğunu unutmasına veya yanlış te'villere yönelmesine sebep olmak şeklinde yorumlamıştır. Âyette ifade edilen “Allah'ın âyetlerini sağlamlaştırması” ise şeytanın sebep olduğu bu kötü düşüncelerin yok edilmesi olduğunu aktarmaktadır.⁴⁹

Kâdî İyâz'ın, İsrâiliyâttan kabul edilen görüşlerin varlığına işaret ederek onların müfessirlerce zayıf rivayetler olarak değerlendirildiğini aktarması İsrâiliyâta karşı bir tavrının olduğunu göstermektedir. O, Hz. Süleyman ile ilgili olarak وَلَقَدْ فَتَنَّا سُلَيْمَانَ وَأَلْقَيْنَا عَلَى كُرْسِيِّهِ جَسَدًا ثُمَّ أَنَابَ “Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık. Sonra tövbe edip bize yöneldi.”⁵⁰ geçen âyetin tefsirinde bazı rivayet tefsirlerinde⁵¹ şeytanın Hz. Süleyman'ın mührünü ele geçirdiği ve bu şekilde onun mülküne musallat olduğu şeklindeki rivayetlerin asılsız olduğunu aktarmaktadır.⁵²

5. Kur'an ve Sünnet Bütünlüğü Açısından Şifâ-i Şerîf

Şifâ-i Şerifte Kur'an ve Sünnet bütünlüğüne örnek olarak yorumlanabilecek pek çok veri bulunmaktadır. Kâdî İyâz'ın, gerek konuları işlerken bu bütünlüğe uygun bir yaklaşım sergilediği, gerekse bizzat bu bütünlüğü vurgulayarak ortaya koymaya çalıştığı gözden kaçmamaktadır. Mesela İsrâ sûresi مَقَامًا مَحْمُودًا “âyetinde geçen Makâm-ı Mahmûd ifadesinin ilim ehline, müfessirlere ve muhaddislere göre Hz. Peygamber'e verilen şfaat makamı olduğunu aktardıktan sonra konuyla ilgili pek çok hadis nakletmektedir. Bu nakillerle birlikte Makâm-ı Mahmûd'dan kastın şfaat olmadığı ile ilgili bazı şaz rivayetlerin olduğunu belirttikten sonra bu şaz görüşü destekleyen sahih bir rivayet ve sağlam bir görüş olmadığı için güvenilir olamayacağını ifade etmektedir. Ona göre, Kur'an ve Sünnet'te delil bulunmadığı için ümmetin de bu tür haberlerin doğruluğuna dair bir ittifakı oluşmamıştır. Bunun için buna iltifat etmemek gerekir, diyerek aslında Kur'an ve Sünnet'in bütünlüğüne dair hassasiyetini ortaya koymaktadır.⁵³ Bazen Kâdî İyâz'ın konuyla doğrudan ilgili âyeti zikretmeden

⁴⁸ el-Hacc 22/52.

⁴⁹ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 639.

⁵⁰ Sâd 38/34.

⁵¹ Muhyi's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud el-Begavî, Tefsîrül-Begavî: Me'âlimü't-Tenzîl, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Taybe, 1993), 7/90-93.

⁵² Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 639.

⁵³ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 269-279.

konuyu anlattığı, hadislerle daha anlaşılır kıldıktan sonra başka âyetlerle ilişkilendirdiği görülmektedir. Mesela Hz. Peygamber'e Kevser'in verildiğini anlatırken rivayetlerle bunun Hz. Peygamber'e verilmiş cennetten bir nehir olduğunu söylemektedir. Aslında Kâdî İyâz'ın eserini te'lif metodu göz önünde bulundurulduğunda buradaki anlatımda *وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَىٰ* İbn Abbâs'ın *إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ* "Şüphesiz, Rabbin sana verecek ve sen de hoşnut olacaksın."⁵⁴ âyetinin Hz. Peygamber'e verilen, toprağı misk kokulu ve içinde her şeyin olduğu cennet kasırları olduğuna işaret ettiği ile ilgili görüşünü aktarmaktadır.⁵⁵

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber ile ilgili herhangi bir konuya dair âyet aktardığında aynı konuda varsa başka âyet ve hadisleri de aktarmaktadır. Mesela o, Hz. Peygamber'in akıl, zeka, duyuları, konuşması ve davranışları ile ilgili konuları işlerken *وَتَعْلُبُكَ* Şu'arâ sûresi *في السَّاجِدِينَ* "Secde edenler arasında dolaşmanı da (görüyor)."⁵⁶ âyetini Hz. Peygamber'in önünü görebildiği gibi arkasını da görebilmesi şeklinde yorumlamaktadır. Bu görüşünü Tâbiîn müfessirlerinden Mücâhid b. Cebr'den (öl. 103/721) gelen bir rivayete⁵⁷ dayandıran Kâdî İyâz pek çok hadis kaynağında geçen "Muhakkak ki ben sizi arkamdan da görürüm"⁵⁸ rivayetiyle de desteklemektedir.⁵⁹ Taberî, bu âyetin te'vilinin, Hz. Peygamber'in namaz kılanlarla beraber namaz kılması şeklinde de olabileceğini aktardıktan sonra âyeti zâhiri manada ilk akla gelen anlamıyla te'vil etmek daha evladır, diyerek Mücâhid b. Cebr'in görüşünü benimsemediğini ihsas ettirmektedir.⁶⁰

Kâdî İyâz, sadece Hz. Peygamber'in değerini ortaya koyan âyet ve hadisleri nakletmekle yetinmemiş, *إِنَّكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ* "İşte peygamberler! Biz, onların bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. İçlerinden, Allah'ın konuştukları vardır. Bir kısmının da derecelerini yükseltmiştir."⁶¹ ve *وَلَقَدْ اخْتَرْنَاهُمْ عَلَىٰ عِلْمٍ عَلَيَّ* "Andolsun, onları, bir bilgi üzerine (dönemlerinde) âlemlere üstün kıldık."⁶² âyetlerinden hareketle pek çok peygamberin niteliklerini de âyet ve hadislerle anlatmıştır. O, peygamberlerin üstün ahlaki ve değerli soyları başlığının altında her bir peygamber ile ilgili faziletine dair bir âyet zikretmiş daha sonra da pek çok haber

⁵⁴ ed-Duhâ 93/5.

⁵⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 280-282.

⁵⁶ eş-Şu'arâ 26/219.

⁵⁷ Mücâhid b. Cebr, *Tefsîrü'l-imâm Mücâhid b. Cebr*, thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl (Kahire: Dârü'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise, 1989), 514.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî İmam Mâlik, *el-Muvatta*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1985), "Kasrû's-Salât", 70; Buhârî, "Kitâbü's-Salât", 8 (No. 418); Müslim, "Kitâbü's-Salât", 424.

⁵⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 112.

⁶⁰ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 17/667-670.

⁶¹ el-Bakara 2/253.

⁶² ed-Duhân 44/32.

nakletmiştir. Bu haberlere göre Hz. Yahyâ, insanlarla beşeri münasebetlerini kesip hayvanlarla beraber otlarla beslenmiş, Hz. Musâ yiyeceğini ve içeceğini taştan bir oyuğun içine koyarak yemiş ve içmiştir.⁶³ Kâdî İyâz, bu rivayetlerin sonunda bu gibi haberlerin çok olduğunu ve bu kadarla yetindiğini ifade ettikten sonra, bazı cahil müerrih ve müfessirlerin, bu anlattıklarımıza muhalif görüşlerine de dönüp bakmayacağız, demektedir.⁶⁴ Hz. Yahya ve Hz. Musa ile ilgili haberlerin Kurtubî (öl. 671/1273) ve Ebû Hayyân (öl. 745/1344) gibi muteber müfessirlerin tefsirlerinde de geçtiği tespit edilmiş,⁶⁵ ancak Kâdî İyâz'ın, bu tür haberlere karşı çıktığını söylediği, cahil müerrih ve müfessirlerden kimleri kastettiği tespit edilememiştir.

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'e itaat etmenin farz olduğu ile ilgili başlığın altında konuya ilişkin pek çok âyet aktardıktan sonra yine âyetleri destekleyen pek çok hadis de aktarmaktadır. Örneğin *قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ* "De ki: 'Allah'a ve Peygamber'e itaat edin.' Eğer yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah kâfirleri sevmez."⁶⁶ *مَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَقَدْ أَطَاعَ اللَّهَ وَمَنْ تَوَلَّىٰ فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الْمُبِينِ* "Eğer ona itaat ederseniz doğru yola erersiniz. Peygambere düşen ancak apaçık bir tebliğdir."⁶⁸ Hz. Peygamber'e itaati emreden daha başka âyetlerin yanında "Bana itaat eden Allah'a itaat etmiş, bana karşı gelen Allah'a karşı gelmiş olur. Benim emîrime itaat eden bana itaat etmiş, benim emîrime karşı gelen de bana karşı gelmiş olur."⁶⁹ "Size herhangi bir şeyi yasakladığım zaman ondan kesinlikle sakınıınız, bir şeyi emrettiğimde de onu, gücünüz yettiği ölçüde yerine getiriniz."⁷⁰ vb. hadisleri nakletmektedir.⁷¹ Bu yaklaşım hadislerle Kur'an tefsirine güzel bir örneklik teşkil etmektedir. Kâdî İyâz'ın Kur'an ve Sünnet bütünlüğüne ne kadar önem verdiği onun naklettiği hadislerden de anlaşılmaktadır. Onun naklettiği şu hadis adeta bunun belgesi niteliğindedir:

"Kur'ân-ı Kerîm; kendisini ezberlemek, anlamak, düşünmek, öğüt almak istemeyenlere zordur. O, içindeki hükümlerle insanlar arasında hüküm veren adil bir hâkimdir. Benim hadisime sıkıca tutunarak Kur'an'ın

⁶³ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 192-199.

⁶⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 199.

⁶⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 24/424; Ebû Hayyân el-Endelûsî, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993), 6/165.

⁶⁶ Âl-i İmrân 3/32.

⁶⁷ en-Nisâ 4/80.

⁶⁸ en-Nûr 24/54.

⁶⁹ Buhârî, "Kitâbü'l-Ahkâm", 93 (No. 7137); Müslim, "Kitâbü'l-İmâre", 1835.

⁷⁰ Buhârî, "Kitâbü'l-İ'tisâm", 96 (No. 7288); Müslim, "Kitâbü'l-Hacc", 1337.

⁷¹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 475-478; Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 2/285-286.

mânasını anlayan, onun âyetlerini ve hükümlerini ezberleyenler, kıyamet gününde Kur'an ile beraber haşrolunur. Kur'an'ı ve benim hadisimi önemsemeyip onların gereğini yapmayanlar ise hem dünyada hem de âhirette kaybeder. Allah Teâlâ benim ümmetime sözümü tutmalarını, buyruklarımı yapmalarını, sünnetime uymalarını emretmiştir. Hadislerde söylediklerimden râzı olanlar, Kur'an'dan da razı olmuş olurlar. Allah Teâlâ وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ *'Peygamber size neyi emrettiyse ona uyun; neyi yasakladıysa ondan da kaçının. Allah'tan korkun. Çünkü Allah'ın cezası pek çetindir.*'⁷² buyurmuştur."⁷³

Bu rivayette, Kur'an ile hadise birlikte vurgu yapılmış olması adeta "Allah'a ve Resûlüne itaat ediniz"⁷⁴ âyetinin tefsiri gibi olmuştur. Kâdî İyâz'ın, eserinde konuları, âyet ve hadislerle birlikte işleme bu iki ana kaynağın bütünlüğünü ne kadar önemseydiğini göstermektedir.

6. Kâdî İyâz'ın Bazı Âyetleri Hz. Peygamber'e İşaret Olarak Yorumlaması

Bu başlık altında onun Hz. Peygamber'e işaret olarak yorumladığı kelime ve kavramlar ele alınacak, yine Hz. Peygamber'e işaret olarak yorumladığı hurûf-u mukatta'aya ise ayrı bir başlık altında yer verilecektir.

Şifâ-i Şerîf'in konusu Hz. Peygamber ve onun üstün vasıfları olduğu için Kâdî İyâz çok çeşitli yerlerde bazı harf, kelime ve kavramların Hz. Peygamber'e işaret ettiğini ileri sürmektedir. Necm sûresinin başındaki إِذَا هَوَىٰ وَالنَّجْمِ âyeti "Battığında yıldız ant olsun" şeklinde tercüme edilirken Kâdî İyâz, Cafer Sadık'a (öl. 148/765) dayanarak "necm"den kastın Hz. Peygamber ve onun kalbi; "hevâ" da nurlar sebebiyle onun kalbinin genişlemesi olduğunu nakletmektedir. Yine Cafer Sadık'ın bir başka görüşüne göre "hevâ"dan maksat Hz. Peygamber'in kendisini tamamen Allah'a vermesi ve başkasıyla ilgilenmemesidir.⁷⁵ Ona göre, Târik sûresi 86/3. âyetindeki النَّجْمِ التَّاقِبِ "Delip geçen yıldız" ifadelerinde yer alan "necm"den maksat da Hz. Peygamber'dir.⁷⁶ Kâdî İyâz, bu görüşü mutasavvıf Sülemî'ye dayandırmaktadır. Ancak Sülemî'nin *Hakâiku't-tefsîr* adlı eserinde bu görüşe yer verilmemektedir.⁷⁷ Zaman Zaman Sehl et-Tüsterî'den de nakillerde bulunan Kâdî İyâz'ın kaynağının Tüsterî olma ihtimali bulunmaktadır. Zira Tüsterî'nin

⁷² el-Haşr 59/7.

⁷³ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 482; Kâdî İyâz, *Şifâ-i Şerîf Şerhi*, 2/294.

⁷⁴ en-Nûr 24/54.

⁷⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 76.

⁷⁶ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 79.

⁷⁷ Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin Sülemî, *Hakâiku't-tefsîr: Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Seyyid Umrân (Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001), 388.

tefsiri incelendiğinde “necm” için “tevhid ile parlayan Hz. Peygamber’in kalbi” dediği görülmektedir.⁷⁸

Kâdî İyâz, âyetleri Hz. Peygamber’e işaret olarak yorumlarken bazen kelimelerin sözlük anlamları ile ilişkili bağlantılar kurduğu görülebilmektedir. Mesela Fecr sûresinin ilk âyeti وَالْفَجْرِ “fecd”e yemindir. Kâdî İyâz ilk devir sûflerinden İbn Atâ’ya (öl. 309/922) dayanarak fecr’den kastın Hz. Peygamber olduğunu ileri sürmektedir. Çünkü ona göre o kalpten iman fişkırmaktadır.⁷⁹ Muhtemelen fişkırmak anlamındaki تَفَجَّرَ fiilinden hareketle böyle bir sonuca ulaşılmıştır.

Kâdî İyâz Hz. Peygamber’e ait isimleri tespit etmek için çok uğraştığını bunun sonucunda da otuz tane isim tespit ettiğini ifade etmektedir. Onun bu tespitine göre Yüce Allah, Hz. Peygamber’i kendi sıfat ve esmâsıyla şereflendirmiştir.⁸⁰ Bunu âyetlerle örneklediren Kâdî İyâz, Kur’an’da doğrudan Hz. Peygamber’e işaret olduğunda herhangi bir şüphe bulunmayan en-Nûr,⁸¹ es-Sirâcü’l-münîr,⁸² el-Münzir,⁸³ en-Nezîr,⁸⁴ el-Mübeşşir,⁸⁵ el-Beşîr,⁸⁶ eş-Şâhit,⁸⁷ eş-Şehîd,⁸⁸ Hâtemü’n-nebiyyîn,⁸⁹ el-Emîn,⁹⁰ Rahmeten li’l-âlemîn,⁹¹ el-Kerîm,⁹² en-Nebiyü’l-ümmî,⁹³ Dâillâh,⁹⁴ gibi isim ve sıfatların yanı sıra el-Hakku’l-mübîn,⁹⁵ er-Raûf er-Rahîm,⁹⁶ Kademü’s-sıdk,⁹⁷ Ni’metullah,⁹⁸ el-Urvetü’l-vüska,⁹⁹ es-Sirâtu’l-müstakîm,¹⁰⁰ en-Necmü’s-sâkıb,¹⁰¹ gibi ifade ve kavramların da Hz. Peygamber’in isim ve lakapları olduğunu ileri sürmüştür.¹⁰² Allah’ı kullarına karşı merhametli olması bakımından “er-Raûf er-Rahîm” isimlerinin aynısıyla Hz.

⁷⁸ Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrûl-Kur’ani’l-Azim*, thk. Taha Abdurraûf Sa’d - Sa’d Hasan Muhammed Ali (b.y.: Dârü’l-Harem li’t-Türâs, 2004), 309.

⁷⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 76.

⁸⁰ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 294.

⁸¹ el-Mâide, 5/15.

⁸² el-Ahzâb, 33/46.

⁸³ Sâd, 38/4.

⁸⁴ el-Ahzâb, 33/45.

⁸⁵ el-Ahzâb, 33/45.

⁸⁶ el-Mâide, 5/19.

⁸⁷ el-Ahzâb, 33/45.

⁸⁸ en-Nisâ, 4/41.

⁸⁹ el-Ahzâb, 33/40.

⁹⁰ et-Tekvîr, 81/21.

⁹¹ el-Enbiyâ, 21/107.

⁹² et-Tekvîr, 81/19.

⁹³ el-A’râf, 7/157.

⁹⁴ el-Ahzâb, 33/46.

⁹⁵ en-Neml, 27/79, ez-Zuhruf, 43/29.

⁹⁶ et-Tevbe, 9/128.

⁹⁷ Yûnus, 10/2.

⁹⁸ en-Nahl, 16/72.

⁹⁹ el-Bakara, 2/256.

¹⁰⁰ el-Fâtihâ, 1/6, el-Mâide, 5/16.

¹⁰¹ et-Târık, 86/3.

¹⁰² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 291.

Peygamber'in de nitelendiğini ifade etmektedir. Ona göre, Tevbe sûresi 9/128. âyetteki *“Andolsun, size kendi içinizden* لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ عَلَيْكُمْ بِالْمُؤْمِنِينَ رَؤُوفٌ رَحِيمٌ *öyle bir peygamber gelmiştir ki, sizin sıkıntıya düşmeniz ona çok ağır gelir. O, size çok düşkün, mü'minlere karşı da çok şefkatli ve merhametlidir.”*¹⁰³ “Raûfün Rahîm” bunu göstermektedir. Yine Kâdî İyâz'a göre aynı şekilde Nûr sûresi 24/25. âyette Allah için kullanılan *“O gün Allah, onlara kesinleşmiş cezalarını tastamam verecek ve onlar Allah'ın apaçık bir gerçek olduğunu bileceklerdir.”* حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ *“el-Hakkü'l-Mübîn”* ismi Zuhrûf sûresi 43/29. âyette Hz. Peygamber için de *حَتَّىٰ جَاءَهُمُ الْحَقُّ وَرَسُولٌ مُبِينٌ* şeklinde kullanılmıştır.¹⁰⁴

Kâdî İyâz bazen de Allah'ın kendi isim ve sıfatlarıyla Hz. Peygamber'i şereflendirdiği iddiasını hadislerle de desteklemektedir. Mesela Hadîd sûresi 57/3. âyetinde *هُوَ الْأَوَّلُ وَالْآخِرُ وَالظَّاهِرُ وَالْبَاطِنُ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ* şeklinde geçen ve Allah'ın bir başlangıcının ve sonunun bulunmadığı anlamında “el-Evvel ve'l-Âhir” isimlerinin “*كنت أول الأنبياء في الخلق وآخرهم في البعث*” “Ben peygamberlerin ilk yaratılanı ve elçi olarak en son gönderileniyim.”¹⁰⁵ hadisine göre Hz. Peygamber'e de verildiğini ifade etmektedir. Bu görüşünü Ahzâb sûresi 33/7. âyetle de desteklemektedir. *وَإِذْ أَخَذْنَا مِنَ النَّبِيِّينَ مِيثَاقَهُمْ وَمِنْكَ وَمِنْ نُوحٍ* Ona göre âyette “*Biz vaktiyle peygamberlerden söz almıştık*” dendikten sonra diğer peygamberlerden önce “*Senden*” şeklinde Hz. Peygamber'in öncelenmesi onun “el-Evvel” ismine işaret etmektedir.¹⁰⁶ Kâdî İyâz bunun gibi otuz ismi tek tek âyet ve hadislerle dayandırarak zikretmiştir.¹⁰⁷ Bu konunun sonunda Kâdî İyâz, Allah'ın zâtının ve sıfatlarının, yaratılmışların zâtına ve sıfatlarına benzemediğini *“Hiçbir şey ona benzemez”*¹⁰⁸ âyetine dayanarak ifade etmekte ve yaratan ile yaratılanlar hakkında kullanılan kelimeler arasında benzerliklerin mecâzî olduğunu söylemektedir.¹⁰⁹

Kâdî İyâz'ın Hz. Peygamber'e doğrudan işaret olarak olmasa da bazı âyetleri Hz. Peygamberle ilişkilendirerek yorumladığı veya bu türden yorumları tercih ettiği görülmektedir. Mesela *إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ* “*O'na ancak güzel sözler yükselir*

¹⁰³ et-Tevbe 9/128.

¹⁰⁴ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 295.

¹⁰⁵ Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb Taberânî, *Müsnedü's-şâmiyyîn*, thk. Hamdi Abdülmecîd Selefî (Bejrût: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 4/34-35 (No.2662).

¹⁰⁶ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 299.

¹⁰⁷ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 294-304.

¹⁰⁸ eş-Şûrâ 42/11.

¹⁰⁹ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 304-305.

(ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır."¹¹⁰ âyetindeki وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ ifadeleri buna örnek olarak verilebilir. Pek çok müfessir bu âyette yer alan وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ ifadesini ya amel-i sâlih olarak ya da "Allah'ın farzlarını yerine getirmek"¹¹¹ şeklinde açıklarken Kâdî İyâz bunu "Resûlullah'a uymak" şeklinde açıklamaktadır.¹¹² Burada Kâdî İyâz'ın, Hz. Peygamber'e uymanın değerini ortaya koymaya çalıştığı düşünülebilir.

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'in herhangi bir özelliğini ele alırken ilk önce varsa konuyla ilgili âyetleri zikretmekte, ardından da mutlaka ilgili başka âyetlere de yer vermektedir. Tasavvufî pek çok yorumda da kapı aralayan Nûr sûresi اللَّهُ نُورُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili şudur: Duvarda bir hücre; içinde bir kandil, kandil de bir cam fânûs içinde..."¹¹³ âyetini Allah'ın Hz. Peygamber'i övmesi başlığı altında ele alan Kâdî İyâz, konuyla ilişkili olarak değerlendirdiği âyetleri de burada serdetmektedir. O, Ka'bû'l-Ahbâr (öl. 32/652) ile Saîd b. Cübeyr'e (öl. 95/714) dayanarak âyette geçen مَثَلُ نُورٍ ifadesindeki "nûr" kelimesinin Hz. Peygamber'e işaret ettiğini belirtmektedir. Bu görüşünü قَدْ جَاءَكُمْ مِنَ اللَّهِ نُورٌ "Ya âyetinde geçen يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ شَاهِدًا وَمُبَشِّرًا وَنَذِيرًا وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُبِينًا" âyetiyle de desteklemektedir. Ona göre Hz. Peygamber hem nûrdur hem de nûr saçan bir kandildir. Bu görüşünü tam da bunu gösterdiğini belirtmektedir.¹¹⁴

Kâdî İyâz, kelime ve kavramların Hz. Peygamberle ilişkilerini kurarken bu konuda müfessirler arasında ihtilaf olduğunu da zaman zaman dile getirmektedir. Mesela müfessirlerin Fâtiha sûresinde geçen اِهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ "sırât-ı müstakîm"den kastın ne olduğu ile ilgili olarak ihtilaf ettiklerini dile getirdikten sonra Ebû'l-Âliye (öl. 90/709) ve Hasan-ı Basrî'ye dayandırarak bundan kastın Hz. Peygamber, Ehl-i beyti ve ashâbının önde gelenleri olduğunu belirtmiştir. Müfessir Maverdî, Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045) ve Ebû'l-Leys es-Semerkindî gibi âlimlerin de bu görüşte olduklarını zikretmiştir.¹¹⁵ Kâdî İyâz, pek çok defa önemli mutasavvıflardan Sehl Abdullah et-Tüsterî, Sülemî gibi sûfilerin görüşlerine de yer vermektedir. Bu bağlamda hem Lokmân hem de Bakara sûrelerindeki بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى "...Şüphesiz en sağlam kulpa tutunmuştur..." âyetinde yer alan الْعُرْوَةِ الْوُثْقَى ifadesinden kastın Hz. Peygamber olduğu

¹¹⁰ Fâtır 35/10.

¹¹¹ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 19/338; Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî: Me'âlimü't-Tenzîl*, 6/415; Şihâbüddîn Ebî's-Senâ Mahmûd b. Abdullah el-Âlûsî, *Rûhü'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-'azim ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Mâhir Habbûş (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2010), 22/175.

¹¹² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 488.

¹¹³ en-Nûr 24/35.

¹¹⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 59.

¹¹⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 63-64.

görüşünü Sülemî'ye dayandırmaktadır.¹¹⁶ Yine o, *“Kalpler ancak Allah'ı zikretmekle mütmain olur.”*¹¹⁷ âyetinde yer alan zikirden kastın Hz. Peygamber olduğunu ifade ederken Mücâhid b. Cebr'e dayanmaktadır.¹¹⁸

Kâdî İyâz, Yunus sûresi *“...İman edenlere, Rableri katında kendileri için bir doğruluk makamı bulunduğunu müjdele...”*¹¹⁹ âyetinde geçen *قَدَمَ صِدْقٍ* ifadesinin Katâde (öl. 117/735), Hasan-ı Basrî ve Zeyd b. Eslem'e (öl. 136/753) göre Hz. Peygamber'in ümmetine olan şefaatine; Sehl Tüsterî'ye göre Allah'ın Hz. Peygamber'e ezelden verdiği rahmetine; Hakîm et-Tirmizî'ye (öl. 320/932) göre de Hz. Peygamber'e işaret ettiğini dile getirmektedir.¹²⁰

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'i sevmenin işaretlerini ele alırken onu sevmenin göstergelerinden biri olarak kişinin Kur'an'ı sevmesi olduğunu söylemektedir. Ona göre, Hz. Aişe'nin *“Onun ahlâkı Kur'an'dı”*¹²¹ sözünün anlamı da buydu. Çünkü Hz. Peygamber hem onunla hidayet buldu hem de insanları doğru yola yönlendirdi. Yine ona göre Kur'an'ı sevmek demek onu sürekli okumak ve fehmedip gereklerini yerine getirmek demektir.¹²²

7. Hurûf-u Mukatta'a'yı Hz. Peygamber ile İlişkilendirerek Yorumlaması

Kur'an'da yirmi dokuz sûrenin başında yer alan (الم), (الر), (حم) vb. tarzdaki harfler hurûf-u mukatta'a olarak isimlendirilmiştir. Âlimlere göre bunlar hakiki müteşâbihdir. Bunun için bunlara dair kesin bir şey söylemek çok güçtür. Hakiki müteşâbih olarak değerlendirilmesine rağmen tefsir tarihinde pek çok yorum yapılmıştır. Hz. Peygamber'den sahih bir rivayet gelmemiş olması bu yorumların çeşitlenmesine sebep olmuştur. Bu harfleri Kur'an-ı Kerim'in bir sırrı olarak görenler olduğu gibi, Allah'ın birer isminin baş harfleri veya kendileri ile yemin edilen harfler olarak değerlendirenler de olmuştur.¹²³

Kâdî İyâz, çeşitli konu başlıkları altında, iniş sırası veya Mushaf tertibi gibi herhangi bir sıralama gözetmeksizin hurûf-u mukatta'a ile ilgili çeşitli yorumları aktarmaktadır. Ancak o, bu yorumların arasından genellikle bu harflerin Hz. Peygamber'e işaret olduğu ile ilgili olanları tercih etmektedir. Onun tercih ettiği görüşe göre Meryem sûresinin başındaki *كهيعص* harflerinin her biri aslında Hz. Peygamber'in

¹¹⁶ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 64.

¹¹⁷ er-Ra'd 13/28.

¹¹⁸ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 65.

¹¹⁹ Yunus 10/2.

¹²⁰ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 68-69.

¹²¹ Müslim, "Kitâbü salâti'l-müsâfirîn", 6 (No. 746).

¹²² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 504.

¹²³ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2011), 1/103.

Allah tarafından aldığı bir desteğe veya müjdeye işarettir. Örneğin “kâf” harfi Allah’ın “kifâyeti”ne yani Resûlüne “Kâfi” geleceğine işarettir. Zira âyette *“اللهِ بِكَافٍ عَبْدَهُ”* “Allah, kuluna yetmez mi?”¹²⁴ buyurulmuştur. “Hâ” harfi Allah’ın Hz. Peygamber’e “hidâyet” edeceğine işarettir. Çünkü âyette *“وَيَهْدِيكَ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا”* “...seni doğru yola iletsin ve Allah sana, şanlı bir zaferle yardım etsin.”¹²⁵ buyurulmuştur. “Yâ” harfi Allah’ın “te’yid”ine işarettir. Bunu gösteren âyet de şudur: *“هُوَ الَّذِي أَيَّدَكَ بِنَصْرِهِ”* “...O, seni bizzat kendi yardımıyla destekleyendir...”¹²⁶; “Ayn” harfi Allah’ın “ismet”ine (korumak) işarettir. Çünkü âyette *“وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ”* “...Allah, seni insanlardan korur...”¹²⁷ buyurulmuştur. Son olarak da “sâd” harfi ise Allah’ın Resûlün’e olan “salât”ına işarettir. Âyette *“إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ”* “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar...”¹²⁸ şeklinde buyurulması buna işarettir.¹²⁹

Kâdî İyâz’ın, bu tür işaretleri ileri sürerken genellikle bir kaynağa veya bir rivayete dayanması dikkat çekicidir. Mesela o, Sülemî, Zeccâc (öl. 311/923), Ka’bü’l-Ahbâr (ö. 32/652 [?]) ve daha pek çok âlime dayanarak, hurûf-i mukatta’a’dan sayılan ط ve يس harflerinden kastın Hz. Peygamber olduğu ile ilgili görüşleri aktarmaktadır.¹³⁰ Kâdî İyâz, Allah’ın Hz. Peygamber’e verdiği değeri anlatırken Tâhâ sûresinin ilk âyeti olan ط hurûf-u mukatta’asının Hz. Peygamber’in isimlerinden bir isim olduğunu ifade etmektedir. el-Vâsıtî’den (öl. 320/932) naklettiği bir görüşe göre tâ harfinin anlamı “Yâ Tâhir”; hâ harfinin anlamı ise “Yâ Hâdî”dir.¹³¹ Kâdî İyâz Hz. Peygamber ile ilişkilendirilen hemen hemen her yorumu aktarmıştır. İsim vererek aktardığı yorumlar olduğu gibi “kîle” (قيل) kaydıyla kaynağı belli olmayan pek çok yorum da aktarmıştır. Zaten Şifâ’ya yöneltilen tenkitlerden bir tanesi de içinde, tahkik edilmeden aktarılan kaynağı belirsiz pek çok haberin olmasıdır.¹³² Tâhâ kelimesinin anlamıyla ilgili aktarılan bir rivayet bu türdendir. Bu yoruma göre ط harfi “ayağıyla yere basmak” anlamındaki الوطاء kelimesinin emridir. ه (hâ) harfi ise yer için kinâye olarak kullanılmıştır. Buna göre anlamı, “Namaz kılarken

¹²⁴ ez-Zümer 39/36.

¹²⁵ el-Fetih 48/2.

¹²⁶ el-Enfâl 8/62.

¹²⁷ el-Mâide 5/67.

¹²⁸ el-Ahzâb 33/56.

¹²⁹ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 89-90.

¹³⁰ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 73, 82.

¹³¹ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 83.

¹³² M. Yaşar Kandemir, “eş-Şifâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/135.

her iki ayağınla yere basarak kıl, bir ayağını yerden kaldırarak kendini yorma” demek olur. Bunun için âyette مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْكُرَ şeklinde gelmiştir.¹³³

Kâdî İyâz, İbn Atâ'ya dayanarak aktardığı bir rivayete göre, Kâf sûresinin başındaki ق (kâf) harfi Hz. Peygamber'in kalbinin kuvvetine yapılmış bir yemindir. Çünkü bu kalp Allah'ın hitabına ve müşahedeye tahammül edebilmiş ve bundan da olumsuz etkilenmemiştir. Kâdî İyâz, bu harflerin sadece Hz. Peygamber'e işaret olarak gören yorumları aktarmamaktadır. Aynı zamanda farklı görüşleri de zikretmektedir. Mesela kâf harfinin Kur'an'ın ve Allah'ın isimlerinden bir isim veya yeri çevreleyen bir dağın ismi olabileceği ile ilgili görüşleri de dile getirmektedir.¹³⁴

8. Âyetlerden Hz. Peygamber'e Dair Hükümler Elde Etmesi Açısından Şifâ-i Şerîf

Şifâ-i Şerif, Hz. Peygamber'e ve sahabeye yönelik Müslümanların tavırlarının nasıl olması gerektiği ile ilgili pek çok hüküm içermektedir. Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'i ve ashabını sevmenin ve onları sevmeyenlerden de buğz etmenin farz olduğu hükmünü âyetlere dayanarak ortaya koymaktadır. Âl-i İmrân sûresi قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ “De ki: ‘Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın.’ Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”¹³⁵ âyetinde geçen sevginin bu hükmü gerektirdiğini ifade etmektedir. Âyetten de anlaşıldığına göre buradaki muhabbet Hz. Peygamber'e tabii olmayı gerektirmektedir. Ancak Kâdî İyâz'a göre bu muhabbet aynı zamanda Hz. Peygamber'in sevdiğini sevmek ve kerih gördüğü şeyleri sevmemeyi de içermektedir.¹³⁶

Kâdî İyâz, bir Mâlikî kâdısı olması hasebiyle, İmâm Mâlik'in bu konudaki hassasiyetine özel bir yer açmıştır. Buna göre, onun bizzat Abbâsî Halîfesi Ebû Ca'fer el-Mansûr'u (öl. 158/775), Mescid-i Nebî'de sesini yükseltmemesi için uyardığını ifade etmektedir. Çünkü ona göre, Hucûrât sûresi يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ “Ey iman edenler! Seslerinizi, Peygamber'in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber'e yüksek sesle bağırmanın, yoksa siz farkına varmadan işledikleriniz boşa gider.”¹³⁷ âyeti bu hassasiyeti gerektirmektedir.¹³⁸

¹³³ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 83.

¹³⁴ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 76.

¹³⁵ Âl-i İmrân 3/31.

¹³⁶ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 505-508.

¹³⁷ el-Hucûrât 49/2.

¹³⁸ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 520.

إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

Kâdî İyâz Ahzâb sûresi “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin.”¹³⁹ âyetine dayanarak Hz. Peygamber’e salât ve selâm getirmenin farz olduğunu dile getirmektedir. Bu konuyla ilgili âlimler arasındaki tartışmaları ayrıntılı aktaran Kâdî İyâz, Taberî’nin, Hz. Peygamber’e salât ve selâm getirmenin mendup olduğu ile ilgili görüşünü değerlendirmektedir. Ona göre, Taberî’nin kastettiği şey birden fazla salât ve selâm getirmek ile ilgilidir. Bir başka ifade ile Kâdî İyâz’a göre insanın ömründe bir defa da olsa salât ve selâm getirmesi farzdır, daha çok söylemek ise menduptur. Ona göre Taberî’nin kastettiği şey de budur. Bu da Müslüman olmanın gereğidir.¹⁴⁰

Hz. Peygamber’den başkasına ve diğer peygamberlere salât ve selâm getirmenin hükmünü de tartışan Kâdî İyâz, bütün âlimlerin başkasına salât ve selâm getirmenin câiz olduğu görüşünde olduğunu ifade etmektedir. Başkasına salât ve selâm getirmenin mekruh olduğu ile ilgili görüşleri de aktaran Kâdî İyâz diğer peygamberlere ve mü’minlere de salât ve selâm edilebileceğini şu âyetlere dayandırarak ifade etmektedir:¹⁴¹

“O, sizi karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size merhamet eden; melekleri de sizin için bağışlanma dileyendir. Allah, mü’minlere çok merhamet edendir.”¹⁴²

“Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al ve onlara dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (Onların kalplerini yatıştırır.) Allah, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁴³

“İşte Rableri katından rahmet ve merhamet onlarıdır. Doğru yola ulaştırılmış olanlar da işte bunlardır.”¹⁴⁴

Ancak salât kelimesinin merhamet ve dua etmek anlamında olduğunu, bu anlamıyla hem Hz. Peygamber’e hem de başkalarına salât yani dua edilebileceğini belirtmektedir. Kâdî İyâz, Hz. Peygamber’in dua manasında başkasına salât ettiği şeklindeki bir rivayeti de aktarmaktadır. Ayrıca ona göre, Hz. Peygamber’in müminlerin nasıl salât edeceklerini öğrettiği hadisi, hanımlarına ve zürriyetine de salât edilebileceğini göstermektedir. Yine Kâdî İyâz’a göre âyetlerden anlaşıldığı kadarıyla bir kişiye dua etmek anlamında salât edilebilir. Ancak bir kişinin ismi anıldığında salâvât

¹³⁹ el-Ahzâb 33/56.

¹⁴⁰ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 544-551.

¹⁴¹ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 577-579.

¹⁴² el-Ahzâb 33/43.

¹⁴³ et-Tevbe 9/103.

¹⁴⁴ el-Bakara 2/157.

getirmek peygamberlere özeldir. Ahzâb sûresi *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا* âyeti bunu göstermektedir.¹⁴⁵ Ona göre, İslâm büyükleri anıldığında ise “Allah onu affetsin”, “Allah ondan razı olsun” şeklinde dua etmek gerekir. Zira âyetlerde *“Onlardan sonra gelenler ise şöyle derler: ‘Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla.’”*¹⁴⁶ *“İslâm’ı ilk önce kabul eden muhâcirler ve ensar ile, iyilikle onlara uyanlar var ya, Allah onlardan razı olmuş; onlar da O’ndan razı olmuşlardır.”*¹⁴⁷ buyurulmaktadır. Hz. Peygamber’in âline ve hanımlarına onunla birlikte salâtü selâm edilebilir. Ama sadece onların isimleri anılırken salâtü selâm edilmez. Zira âyette Yüce Allah *بَعْضَكُمْ كَدُعَاءِ بَيْنِكُمْ كَدُعَاءِ بَعْضِكُمْ* (Ey inananlar!) Peygamberin (sizi) çağırmasını aranızda birbirinizi çağırmanız gibi tutmayın.¹⁴⁸ buyuruyor.¹⁴⁹

9. Filolojik Tefsir Açısından Şifâ-i Şerîf

Filolojik tefsir kavramı, bu alanda çalışma yapanların bakış açılarına göre farklı tanımlanmış olsa da tüm tarifler, Kur’an’ı dil perspektifinden anlama faaliyeti olduğu noktasında birleşmiştir.¹⁵⁰ Bu kavramın yerine lügavî veya dilbilimsel tefsir kavramları da kullanılmıştır.¹⁵¹ Bu tefsir çeşidinin ilk örneklerinin Hz. Peygamber’in bazı kavramları tefsir etmesiyle verildiği ifade edilmiştir. İbn Abbâs ile farklı bir ivme kazanan filolojik tefsir, ilk dönemde telif edilen *me’âni’l-Kur’an*, *garîbü’l-Kur’an*, *mecâzü’l-Kur’an* tarzındaki eserlerle önemli bir merhaleye ulaşmıştır.¹⁵² Bir çok müfessir gibi Kâdî İyâz’ın da zaman zaman dilin kuralları ile âyetleri anlamaya çalıştığı tespit edilmiştir.

Kâdî İyâz, dilbilim açısından tahlil gerektiren durumlarda açıklamalar yapmakta ve gerektiği yerlerde de müfessirler ile belagat âlimlerinin görüşlerini karşılaştırmaktadır. *إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ* âyeti için müfessirler ile me’ânî âlimlerinin âyetin içinde yer alan *يُصَلُّونَ* fiilinin hem Allah hem de melekler için aynı anda birlikte kullanılıp kullanılmayacağı konusunda ihtilaf ettiklerini aktarmaktadır. Kâdî İyâz tercihini herhangi bir şekilde ortaya koymamakla birlikte dil bilginlerinin *إِنَّ اللَّهَ يُصَلِّي وَ*

¹⁴⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 577-581.

¹⁴⁶ el-Haşr 59/10.

¹⁴⁷ et-Tevbe 9/100.

¹⁴⁸ en-Nûr 24/63.

¹⁴⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 581-582.

¹⁵⁰ İsmail Aydın, *Kur’an’ın Filolojik Yorumu: Tarihsel Gelişim ve Sorunlar* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014), 36.

¹⁵¹ Mustafa Karagöz, *Dilbilimsel Tefsir ve Kur’an’ı Anlamaya Katkısı* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 19.

¹⁵² Aydın, *Kur’an’ın Filolojik Yorumu*, 68-77.

مَلَائِكَتَهُ يَصَلُّونَ “Allah peygambere salât eder ve melekler salât eder”¹⁵³ şeklinde takdir ettiklerini ifade etmektedir. Zira onlara göre filin hem Allah’ı hem de melekleri birlikte kapsaması durumunda Allah ile melekler denk tutulmuş olurlar.¹⁵⁴ Yine bu âyetteki salât kelimesinin dil bilgisini Müberred’e (öl. 286/900) göre merhamet anlamında olduğunu, Allah’ın salât etmesinin merhamet etmesi; meleklerin salât etmesi ise şefkat gösterip Allah’ın rahmetini dilemeleri olduğunu ifade etmektedir.¹⁵⁵ Hz. Peygamber’in ashabına kendisine salât ve selâmı nasıl yapacaklarını öğrettiği hadiste “salât” ile “bereket” kelimesinin ayrı ayrı kullanımından anlamlarının da birbirinden farklı olduğunu gösterdiğini ifade etmektedir. Ahzâb sûresi 33/56. âyette ise “salât” ve “selâm” birlikte zikredilmektedir. Kâdî İyâz فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّىٰ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لَا يَجِدُوا فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُوا تَسْلِيمًا “Hayır! Rabbine andolsun ki onlar, aralarında çıkan çekişmeli işlerde seni hakem yapıp, sonra da verdiğin hükme, içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın, tam bir teslimiyetle boyun eğmedikçe iman etmiş olmazlar.”¹⁵⁶ âyetine dayanarak “selâm” kelimesinin selamette olma ve Allah’ın koruyup gözetmesi altında olma anlamlarının yanı sıra teslim olma, boyun eğme, muhâlefet etmeme anlamında da olduğunu söylemektedir.¹⁵⁷ Zira âyette Hz. Peygamber’in verdiği hükme kayıtsız şartsız boyun eğme özellikle vurgulanmıştır.

eş-Şifâ incelendiğinde Kâdî İyâz’ın genellikle dilsel açıdan gerektiği yerlerde açıklamalar yaptığı göze çarpmaktadır. Hicr sûresi 15/72. âyetini ele alırken âyetteki لَعْمُرُكْ kelimesinin aslının الْعُمُرُ olduğunu ancak fethalı okunuşu yaygınlaştığı için bu şekilde kullanıldığını söylemektedir.¹⁵⁸ eş-Şifâ’nın en önemli şerhlerinden birisinin Alî el-Kârî’nin yaptığı şerh olduğu daha önce zikredilmişti. Bazen âyetlerde kullanılan edatların manâya kattığı anlam ile ilgili Kâdî İyâz’ın yapmadığı açıklamaları Alî el-Kârî’nin yaptığı görülmektedir. Mesela Alî el-Kârî, Saffât sûresi وَأَرْسَلْنَاهُ إِلَىٰ مِائَةِ أَلْفٍ أَوْ يَزِيدُونَ “Biz onu yüzbin, yahut daha fazla insana peygamber olarak gönderdik.”¹⁵⁹ âyetinde geçen وَ يَزِيدُونَ أَوْ yerine يَزِيدُونَ, وَ يَزِيدُونَ, أَوْ edatının بل anlamında olduğunu zikretmektedir. Bu görüşü, وَ يَزِيدُونَ, أَوْ şeklindeki kıraâtın da desteklediğini ifade etmektedir.¹⁶⁰ Özellikle Kâdî İyâz hem doğrudan müfessir adını zikrederek hem de “kîle” (قيل) lafzıyla zaman zaman âyetlerle ilgili açıklamalara yer vermektedir. Hem Kâdî İyâz’ın hem de Alî el-Kârî’nin tefsire dair

¹⁵³ el-Ahzâb 33/56.

¹⁵⁴ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 63.

¹⁵⁵ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 544.

¹⁵⁶ en-Nisâ 4/65.

¹⁵⁷ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 545.

¹⁵⁸ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 73.

¹⁵⁹ es-Saffât 37/147.

¹⁶⁰ Molla Alî el-Kârî, Şerhü’ş-şifâ li’l-Kâdî İyâd, thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2001), 2/191.

aktardıkları açıklamaların, Taberî ve Zemaşerî gibi önemli müfessirlerin eserlerinde de yer aldığı görülmektedir.¹⁶¹

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber'e duyulan sevgiyi ele alırken "muhabbet" kelimesinin âlimlere göre hangi anlamlarda kullanıldığını açıklamakta ve bu açıklamalara da âyetlerden deliller getirmektedir. Süfyân es-Sevrî'ye (öl. 161/778) göre muhabbet kelimesinin Resûle ittiba anlamında olduğunu ifade ettikten sonra onun, muhtemelen Âl-i İmrân sûresi *اللّٰهُ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللّٰهُ* âyetinden ilham aldığını düşünmektedir. Yine Kâdî İyâz "muhabbet" kelimesinin âlimlere göre diğer anlamlarını da şöyle sıralamaktadır: Hz. Peygamber'in sünnetini canlı tutmak, ona boyun eğmek, ona karşı gelmekten korkmak, sevgiliyi daima anmak, onu her şeyden çok sevmek ve ona hasret duymak. Başka bazı anlamlara göre de muhabbet Allah'ın razı olduğu şeylere rıza göstermek, O'nun sevmediği şeyleri de sevmemektir.¹⁶² Muhabbet ile ilgili pek çok rivayet aktaran Kâdî İyâz, bu rivayetlerden, Hz. Peygamber'i sevmenin vacip olduğu şeklinde bir anlam ortaya çıktığını ifade etmektedir.¹⁶³

Bazen Kâdî İyâz dilbilimsel açıklamalarını, başta lügavî tefsir ekolünün en büyük öncüsü sayılan İbn Abbâs'tan başlayarak dil bilginlerinin görüşleriyle desteklemektedir. O Fetih sûresi *لِتُؤْمِنُوا بِاللّٰهِ وَرَسُولِهِ وَتُعَزِّرُوهُ وَتُوَقِّرُوهُ وَتُسَبِّحُوهُ بُكْرَةً وَأَصِيلاً* "Ey insanlar! Allah'a ve Peygamberine inanasınız, ona yardım edersiniz, ona saygı gösterirsiniz ve sabah akşam Allah'ı tespih edersiniz diye (Peygamber'i gönderdik)."¹⁶⁴ âyetinde geçen *وَتُعَزِّرُوهُ* "Ona destek olursunuz" kelimesinin anlamını hem İbn Abbâs'a hem de Müberred (öl. 286/900) ve Ahfeş (öl. 215/830) gibi önemli dil bilginlerinin görüşlerine göre açıklamaktadır. İbn Abbâs'a göre, kelime "onun yüceliğini kabul ediniz"; Müberred'e göre, "ona çok büyük bir saygı gösterirsiniz"; Ahfeş'e göre ise, "ona yardım ediniz" demektir. Kâdî İyâz sadece dil bilginlerinin açıklamaları ile yetinmez aynı zamanda gerektiğinde müfessirlerin de görüşlerine yer vermektedir. Taberî'ye göre bu kelimenin anlamının "ona yardım ediniz" demek olduğunu aktarmaktadır.¹⁶⁵

10. Kur'an İlimleri Açısından Şifâ-i Şerîf

Kur'an'ın anlaşılması için çeşitli ilimlerin bilinmesine ihtiyaç bulunmaktadır. Bu ilimler genellikle Kur'an'ın nüzulü, tertibi, toplanması, yazılması, okunması, tefsir edilmesi, i'câzı, nâsih ve mensuhu ve onun hakkındaki şüphelerin izalesi ile ilgilidir.¹⁶⁶

¹⁶¹ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 19/637; Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 5/231.

¹⁶² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 505-506.

¹⁶³ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 507.

¹⁶⁴ el-Fetih 48/9.

¹⁶⁵ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 512-513.

¹⁶⁶ Muhammed Abdulazîm ez-Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet b. Ali (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2017), 1/23.

Müfessirler genellikle tefsirlerinin mukaddimelerinde bu ilimlerle ilgili bilgiler vermekte ve tefsirde takip edeceği yöntem ile ilgili yaklaşımını ortaya koymaktadır.¹⁶⁷ Müstakil bir tefsir olmamasına rağmen Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*'sında zaman zaman kıraât farklılıklarına işaret etmekte ve yer yer âyetlerin iniş sebeplerini zikretmektedir. Bu başlık altında onun bu iki konudaki yaklaşımı ele alınmaktadır.

10.1. Kıraât Farklılıklarına İşaret Etmesi

Kâdî İyâz yer yer kıraât farklılıklarına da işaret etmektedir. O, Hz. Peygamber'in ahlâkî güzelliklerini sıralarken Tevbe sûresinin¹⁶⁸ *لَقَدْ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مِنْ أَنْفُسِكُمْ عَزِيزٌ عَلَيْهِ مَا عَنِتُّمْ حَرِيصٌ* âyetini delil olarak getirmektedir. O, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye dayanarak, bu âyetteki *أَنْفُسِكُمْ* kelimesinin cumhurun aksine bazılarının "enfesiküm" şeklinde okuduğunu aktarmaktadır. Kâdî İyâz cumhurun tercih ettiği kıraâte göre "enfüsiküm" okuyuşunun anlamını, o günün insanının Hz. Peygamber'in konumunu, emanete riayetini ve doğruluğunu bilmeleri açısından "içlerinden biri" şeklinde vermektedir. "Enfesiküm" şeklindeki kıraâte göre kelimenin anlamının "en şerefliniz, en üstün olanınız ve en faziletliniz" olduğunu ifade ettikten sonra bunun da övgünün en üst seviyesi olduğunu söylemektedir.¹⁶⁹ Semerkandî tefsirinde bu kıraâti aktardıktan sonra bunun şazz bir kıraât olduğunu vurgulamaktadır.¹⁷⁰

Yine Kâdî İyâz Allah'ın Hz. Peygamber'e hitabı ile ilgili başlığın altında ele aldığı En'âm sûresi 6/33. âyette *قَدْ نَعْلَمُ إِنَّهُ لَيَحْزُنُكَ الَّذِي يَقُولُونَ فَإِنَّهُمْ لَا يُكَذِّبُونَكَ وَلَكِنَّ الظَّالِمِينَ بِآيَاتِ اللَّهِ يَجْحَدُونَ* geçen *لَا يُكَذِّبُونَكَ* kelimesinin farklı kıraâtlere göre farklı anlamlarda anlaşılabilmesine işaret etmektedir. Kıraât imamının adını vermeden *لَا يُكَذِّبُونَكَ* şeklinde okunduğunda anlamının "seni yalancı bulamazlar" olduğunu ifade etmektedir. Ferrâ (öl. 207/822) ve Kisâi'ye (öl. 189/805) göre ise bu şekilde okumanın "senin yalancı olduğunu söylemiyorlar" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Kâdî İyâz isim vererek farklı görüşleri aktardığı gibi "kîle" (قيل) kaydıyla da bazı görüşler aktarmaktadır. Burada da "kîle" (قيل) kaydıyla *لَا يُكَذِّبُونَكَ* ifadesinin "senin yalancı olduğuna dair delil getirmiyorlar ve hiçbir yalanı sana isnat etmiyorlar" anlamına geldiğini söyleyenlerin olduğunu da belirtmektedir.¹⁷¹

Kâdî İyâz, Tekvîr sûresi 81/24. âyetini yaygın kıraât olan *وَمَا هُوَ عَلَى الْعَيْبِ بِظَنِينٍ* şeklinde değil de *وَمَا هُوَ عَلَى الْعَيْبِ بِظَنِينٍ* şeklinde okuyarak farklı kıraâtlere göre

¹⁶⁷ Örnek olarak bkz. Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 1/3-108.

¹⁶⁸ et-Tevbe, 9/128.

¹⁶⁹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 55-57.

¹⁷⁰ Semerkandî, *Tefsîrû's-Semerkindî*, 2/85.

¹⁷¹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 72.

açıklamaktadır. Ona göre بِظَنِّينِ şeklinde okunduğunda “vahiy hususunda o asla itham edilmez”; بِضَيِّينِ şeklinde okunduğunda ise “insanları Hakk’a davet etmek, Allah’ın ilmini ve hikmetini onlara hatırlatmak konusunda asla cimrilik etmez” anlamına gelmektedir.¹⁷² Anlaşıldığı kadarıyla Kâdî İyâz İbn Kesir, Ebû Amr ve Kisâî’nin kıraâtı olan بِظَنِّينِ şeklindeki kıraâtı¹⁷³ tercih etmektedir.

Kâdî İyâz bazen şazz olduğu kabul edilen kıraâtlere de yer vererek o kıraâtlere göre anlamlar takdir etmektedir. Fetih sûresi 48/9. âyette وَتُعَزِّزُوهُ kelimesinin الْعَزَّ mastarından türeyen “onu destekleyiniz” anlamında وَتُعَزِّزُوهُ (tüezzizu) şeklinde de okunduğunu ifade etmektedir.¹⁷⁴ Şazz bir kıraât olmasına rağmen Âlûsî (öl. 1270/1854) bu şekildeki kıraâtı İbn Abbas’a dayandırmaktadır.¹⁷⁵ Öte yandan öyle anlaşılıyor ki Kâdî İyâz, Kur’an metninde yer almayan ifadelerin, farklı kıraâtler şeklinde sunulmasını kabul etmemekte ve bu tür rivayetlere itibar etmemektedir. O, Ahzâb sûresi 33/6. âyette geçen وَهُوَ أَبُو لَهُمْ “Peygamber, mü’minlere kendi canlarından daha yakındır. Onun eşleri de mü’minlerin anneleridir.” ifadelerinden sonra وهو أبو لهم “Peygamber de onların babalarıdır” şeklinde bir kıraâtin bulunduğu söylenmişse de elimizdeki Mushaf’ta böyle bir ifade yer almadığı için bunu âyet olarak kabul etmek mümkün değildir, demektedir.¹⁷⁶

10.2. Sebeb-i Nüzullere İşaret Etmesi

eş-Şifâ, klasik bir tefsir kitabı olmamasına rağmen âyetlerin, klasik tefsirlerimizdeki gibi tefsir edildiği görülmektedir. Kâdî İyâz, tüm eseri boyunca, benimsemiş bir yöntem olarak olmasa da tefsirlerde olduğu gibi zaman zaman gerekli gördüğü yerde âyetlerin sebeb-i nüzulüne işaret etmektedir. Hatta âyetlerin sebeb-i nüzulü ile ilgili birden fazla rivayete yer verdiği de görülmektedir. Mesela Tâhâ sûresinin ilk âyetlerinin Hz. Peygamber ile ilgisi kurulduktan sonra 2. âyetin مَا أَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْقُرْآنَ لِتَشْقَى “(Ey Muhammed!) Biz, Kur’an’ı sana sıkıntı çekesin diye göndermedik.”¹⁷⁷ sebeb-i nüzulü olarak Hz. Peygamber’in gece namazı için uykusuz kalması ve kendini iyice yorması üzerine indiği bilgisi aktarılmaktadır.¹⁷⁸ Burada herhangi bir kaynak vermeyen Kâdî İyâz pek çok yerde müfessir ismini özellikle de Ebû’l-Leys es-Semerkindî, Maverdî gibi müfessirlerin isimlerini zikrederek rivayetleri aktarmaktadır. Müfessirler arasındaki

¹⁷² Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 81.

¹⁷³ İbn Atiyye el-Endelûsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, thk. er-Rehhâle el-Fârûk vd. (Doha: Vizâretü’l-Evkâf ve Ş-uûni’l-İslâmiyye, 2007), 8/551.

¹⁷⁴ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 92.

¹⁷⁵ Âlûsî, *Rûhü’l-me’ânî*, 26/96.

¹⁷⁶ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 96.

¹⁷⁷ Tâhâ 20/2.

¹⁷⁸ Kâdî İyâz, eş-Şifâ, 83.

ihtilaflara da işaret eden Kâdî İyâz “Kâdî dedi” diyerek kendi görüşlerini de aktarmaktadır. Duhâ sûresinin Hz. Peygamber’in Allah indindeki değerine işaret olarak yorumlanması ile ilgili olarak sûrenin sebab-i nüzulüne işaret edilmiştir. Bu sûrenin nüzul sebepleri ile ilgili aktarılan rivayetler, Buhârî¹⁷⁹ ve Müslim’de¹⁸⁰ geçmesine rağmen Kâdî İyâz “kîle” (قيل) kaydıyla aktarmıştır. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber hastalandığı için birkaç gece teheccüd namazına kalkamadığı için bir kadın aleyhte konuşunca bu sûre nazil olmuştur. Bir başka rivayette ise vahyin bir süre kesilmesi üzerine müşrikler bu durumu Hz. Peygamber’in aleyhine yorumlayınca Duhâ sûresi nazil olmuştur.¹⁸¹

Kâdî İyâz, Hz. Peygamber’e itaat etmenin farzîyetini açıklarken Âl-i İmrân sûresi *قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ* âyetini delil getirmektedir. Bu âyetin nüzul sebebinin Yahudilerden Ka’b b. Eşref ve arkadaşlarının “Biz Allah’ın sevimli çocukları ve sevdiği kullarıyız ve O’nu sizden daha çok seviyoruz” demeleri üzerine indiğini zikretmektedir.¹⁸² Kâdî İyâz’ın, bazen de birden fazla sebab-i nüzule işaret ettiğini zikretmiştik. Örneğin, Nisâ sûresi *وَمَنْ يُطِعِ اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَأُولَئِكَ مَعَ الَّذِينَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ مِنَ النَّبِيِّينَ وَالصِّدِّيقِينَ وَالشُّهَدَاءِ وَالصَّالِحِينَ وَحَسُنَ أُولَئِكَ رَفِيقًا* “Kim Allah’a ve Peygambere itaat ederse, işte onlar, Allah’ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, siddîklerle, şehidlerle ve iyi kimselerle birlikte dirler. Bunlar ne güzel arkadaşlardır”¹⁸³ âyeti ile ilgili olarak iki farklı rivayet aktarmaktadır. Bu rivayetlerin birine göre “Bir adam Hz. Peygamber’e gelerek onu ailesinden, malından ve mülkünden çok sevdiğini, onu hatırladıkça gelip onun yüzüne baktığını, ancak ölümden sonra Hz. Peygamber’in derecesinden dolayı onunla aynı yerde olamayacağını ve onu orada göremeyeceği için de üzülüğünü dile getirmiştir.” Bunun üzerine söz konusu âyet inmiştir. Diğer bir rivayete göre ise “Bir adam gözünü kırpmadan sürekli Hz. Peygamber’e bakmaktadır. Hz. Peygamber niçin böyle baktığını sorunca o da ‘dünyada yüzüne bakarak gönlünü ferahlattığını, zira Hz. Peygamber’in makamı yüksek olduğu için onu Âhirette göremeyeceğini ifade etmektedir.” Bunun üzerine söz konusu âyet inmiştir.¹⁸⁴ Tefsirlerde bir âyet ile ilgili birden fazla sebab-i nüzul zikredildiğinde genellikle bunlar ile ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır. Ancak burada her iki rivayet birbirini desteklediği için Kâdî İyâz herhangi bir değerlendirme yapma ihtiyacını gerekli görmemiştir.

SONUÇ

Kâdî İyâz, kitabının telif amacını anlatırken Müslümanlar arasında, Hz. Peygamber’e beslenmesi ve gösterilmesi gereken muhabbetin azaldığını bunun için

¹⁷⁹ Buhârî, "Kitâbü't-Teheccüd", 19 (No. 1125).

¹⁸⁰ Müslim, "Kitâbü'l-Cihâd", 1797.

¹⁸¹ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 76-77.

¹⁸² Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 479.

¹⁸³ en-Nisâ 4/69.

¹⁸⁴ Kâdî İyâz, *eş-Şifâ*, 495.

böyle bir eseri telif ettiğini dile getirmektedir. Yazıldığı ilk günden bu güne *Şifâ-i Şerîf* asırlarca halk tarafından da okunmuştur. Bu açıdan bakıldığında Müslüman toplumlardaki peygamber algısının şekillenmesine büyük katkı sunduğu ileri sürülebilir. *Şifâ-i Şerîf* bir tefsir olmamasına rağmen konuları ele alış bakımından tefsirlere benzetilebilir. Çünkü genellikle konulara âyetlerle giriş yapılmış ve ardından konuyla ilgili diğer âyetler zikredilmiştir. *eş-Şifâ*'yı bu yönüyle konulu tefsirin veya Kur'an'ın Kur'an'la tefsir etmenin güzel bir örneği olarak değerlendirmek mümkündür. Kâdî İyâz âyetler arasında bağlantı kurmakla yetinmemiş konuyla ilgili Hz. Peygamber'den gelen rivayet varsa onları da aktarmıştır. Bu yönüyle de rivayet tefsirlerini andırmaktadır. Kur'an ilimleri açısından bakıldığında ise Kâdî İyâz'ın bu eseri, Kur'an'ın i'câzı, sebeb-i nüzuller ve kıraât farklılıkları açısından da örnekler içerdiği tespit edilmiştir.

Kâdî İyâz, âyetleri müfessirlerin görüşlerini aktararak yorumlamakla birlikte yeri geldikçe kelamcılarının ve mutasavvıfların görüşlerini de zikretmektedir. Çoğu zaman farklı görüşleri zikrettikten sonra tercihini de ortaya koyarak bir sonuca varmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde *eş-Şifâ*'da dirayet tefsirinin hususiyetleri görülebilmektedir.

Kâdî İyâz'ın en çok başvurduğu tefsir kaynağının Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin tefsiri olduğu tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra en önemli rivayet tefsirlerinden biri olan Taberî'den de çok görüş naklettiği görülmüştür. Zaman zaman Mâverdî'nin ismine de rastlanmaktadır. Tarih olarak Taberî daha önce ve kaynak olarak daha çok ön planda olması beklenirken onun Semerkandî'ye öncelik vermesinin, bu tefsirin, rivayet tefsiri olmasının yanı sıra vaaz ve nasihat türünden bir eser olmasından kaynaklanmış olabilir. Zira Semerkandî vaaz, nasihat ve ilmihal türündeki eserleri sayesinde İslâm dünyasında en çok tanınan âlimlerden biri olduğu söylenmektedir. Kısaca *Şifâ-i Şerîf* her yönüyle Hz. Peygamber'i konu edinmesi bakımından konulu tefsirin; konular işlenirken rivayetlerden faydalanması bakımından rivayet tefsirinin; birbirinden farklı pek çok rivayet aktarıldıktan sonra da müellifin kendi tercihlerini ortaya koyması bakımından dirayet tefsirinin güzel bir örneğini oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 17. Basım, 2009.
- Alî el-Kârî, Molla. *Şerhü's-şifâ li'l-Kâdî İyâd*. thk. Abdullah Muhammed el-Halîlî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Âlûsî, Şihâbüddîn Ebî's-Senâ Mahmûd b. Abdullah. *Rûhü'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azim ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Mâhir Habbûş. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2010.
- Aydın, İsmail. *Kur'an'ın Filolojik Yorumu: Tarihsel Gelişim ve Sorunlar*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2014.
- Begavî, Muhyî's-Sünne Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesud. *Tefsîrû'l-Begavî: Me'âlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Taybe, 1993.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *Sahîhü'l-Buhârî*. Dimaşk-Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Fecr Yayınları, 2005.
- Çelebi, Hacı Halife Mustafa b Abdullah Katib. *Keşfü'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, t.y.
- Ebû Abdullah Muhammed. *et-Ta'rîf bi'l-Kâdî İyâz*. thk. Muhammed b. Şerife. Mağrib: Vezâretü'l-Evkâfi ve's-Şüûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 1982.
- Endelûsî, Ebû Hayyân. *el-Bahrü'l-muhît*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud - Ali Muhammed Muavvaz. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Endelûsî, İbn Atiyye. *Muharrerü'l-vecîz fi Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*. thk. er-Rehhâle el-Fârûk vd. 8 Cilt. Doha: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2007.
- Gökalp, Murat. "Şifâ-i Şerîf Literatürü". *İstem Dergisi* 7/14 (2009), 353-370.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân*. thk. İhsân Abbâs. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sadr, 1978.
- İmam Mâlik, Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes el-Asbahî. *el-Muvatta*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1985.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl el-Yahsübî. *eş-Şifâ bi ta'rîfi-hukûki'l-Mustafa*. thk. Abduh Ali Kûşek. Dubai: Vahdetü'l-Buhûsi ve'd-Dirâsât, 2013.
- Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl el-Yahsübî. *Şifâ-i Şerîf Şerhi*. çev. Mehmet Yaşar Kandemir. 3 Cilt. İstanbul: Tahlil Yayınları, 7. Basım, 2017.
- Kandemir, M. Yaşar. "eş-Şifâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/134-138. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

- Kandemir, M. Yaşar. "Kādî İyâz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/116-118. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Karagöz, Mustafa. *Dilbilimsel Tefsir ve Kur'an'ı Anlamaya Katkısı*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı., 2017.
- Köten, Akif. "Kadı İyaz, Hayatı, Eserleri ve eş-Şifâ'sının Özellikleri". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 269-278.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki. 24 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-'uyûn*. thk. Seyyid b. Abdulmaksûd b. Abdurrahman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, t.y.
- Mücâhid b. Cebr. *Tefsîrü'l-imâm Mücâhid b. Cebr*. thk. Muhammed Abdüsselâm Ebü'n-Nîl. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî el-Hadise, 1989.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi 'u's-sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: y.y., 1374-75/1955-56.
- Semerkandî, Ebû'l-Leys. *Tefsîrü's-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Muavvaz vd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin. *Hakâikü't-tefsir: Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîz*. thk. Seyyid Umrân. 2 Cilt. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *Müsnedü's-şâmiyyîn*. thk. Hamdi Abdülmecîd Selefî. 4 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1996.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi 'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. 'Abdullâh b. 'Abdulmuhsin et-Turkî. Kâhire: Dâru Hecr, 2001.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi. *Miftâhu's-sa'âde ve misbâhu's-siyâde fi mevzû'âti'l-'ulûm*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *el-Câmiü'l-kebîr*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.
- Tüsterî, Ebû Muhammed Sehl b. Abdullah. *Tefsîrü'l-Kur'ani'l-Azim*, thk. Taha Abdurraûf Sa'd - Sa'd Hasan Muhammed Ali. b.y.: Dâru'l-Harem li't-Türâs, 2004, 309.
- Yazıcı, İshak. "Semerkandî, Ebû'l-Leys". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/473-475. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Yılmaz, Ahmet. *Kâdî İyâz'ın Kitâbü's-Şifâ Adlı Eseri ve Osmanlı'da Şifâhânlık Geleneği*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.

Zehebi, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaut, Me'mûn es-Sâgırcı. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *el-Keşşâf'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvil fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud vd. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.

Zerkânî, Muhammed Abdulazîm. *Menâhilü'l-İrfân fi ulûmi'l-Kur'an*, thk. Ahmet b. Ali. 2 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2017.

Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Mustafa Abdulkadir Ata. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2. Basım, 2011.